

У пошуках самаідэнтнасці

Нейкі час таму ў рэдакцыю нашага часопіса паступіла адна кніга, ці, хутчэй, брашура ў мяккай вокладцы. Аўтар Любоў Уладыкоўская дала свайму твору вельмі інтрыгуючую назву «Як захаваць культурную самабытнасць? Сучасныя нарысы да некаторых аспектаў праблемы». Ужо сама вызначаная тэма не дазваляла пакінуць выданне незаўважаным. Кніга была прэзентавана з вялікай помпай. Мерапрыемства прайшло вельмі ўрачыста з удзелам прадстаўнікоў грамадскасці, дыпламатаў адразу некалькіх краін. Але нават не ў гэтым справа. Выдадзеная праца аб'ёмам усяго 116 старонак сапраўды наводзіла на роздум аб мінулым, сучасным і будучым нашага народа. А шчыра кажучы, на думкі аб тым, чаму некаторыя прадстаўнікі беларускай інтэлігенцыі раз за разам наступаюць на адны і тыя ж граблі і ўпарта цягнуць на гэты няўдзячны шлях і свой народ.

Калі Л. Уладыкоўская аналізуе вопыт культурнай палітыкі ў замежных краінах (Польшчы, Вялікабрытаніі, ЗША і інш.), пытанні ў не ўзнікае. Гэта вельмі цікавыя, хоць і зусім не новыя звесткі. Здзіўляе толькі нейкае дзіцячае захапленне ўсім замежным. А вось выказаную ў працы ідэю стварэння Інстытута Беларусі варта падтрымаць. Мэтай гэтай установы можа стаць «стварэнне інтэграванай сістэмы інфармацыі пра беларускую культуру» і «на яе аснове – распрацоўка стратэгіі развіцця культуры» (с. 80). Думка слушная і своечасовая. Але галоўная праблема ў тым, якая ідэйная база будзе ў новага інстытута. Спадарыня Уладыкоўская паклапацілася і аб гэтым – на 46 старонках яна выклала «Вытокі і сутнасць беларускай культурнай самабытнасці». Атрымалася надзвычай цікава. Фактычна ў такім сціснутым фармаце прадстаўлены светапогляд часткі беларускай інтэлігенцыі, абцяжаранай цэлым абозам псеўданацыянальных міфаў, легенд і паданняў.

Паказальны вывад, які робіцца ў пачатку гэтай главы: «Беларусы – старажытны еўрапейскі народ з досыць забытанай і недастаткова вывучанай гісторыяй» (с. 28). Што тут сказаць? Гісторыя не выву-

чаная, калі яе не вучыць, а забытаная, калі яе наўмысна блытаць. А гэта Л. Уладыкоўскай удаецца вельмі добра. Пачала яна са «старабеларускіх» княстваў, якія існавалі ўжо ў IX стагоддзі і добраахвотна прымалі хрысціянства. І ні слова ні пра старажытнарускую культуру, ні пра агульныя сувязі з Кіевам і Ноўгарадам, іншымі ўсходнеславянскімі землямі, ні пра тое, што хрысціянства было прынята з Візантыі. Як без гэтых відавочных гістарычных фактаў увогуле можна ўспрымаць беларускую ідэнтнасць? Гэта як дом будаваць без падмурка!

Дарэчы, «наўмыснае замоўчванне» – адметны стыль аўтаркі. Яна неверагодным чынам здолела апісаць гістарычнае развіццё беларусаў, абмінуўшы большую частку падзей XX стагоддзя. Не знайшлося ў кніжачцы слоў ні пра падзел Беларусі ў 1921 годзе, ні пра барацьбу, якую вялі жыхары заходняй часткі нашай краіны супраць рэжыму II Рэчы Паспалітай. Хаця б, здавалася, вось ён – жывы прыклад асэнсавання свайго нацыянальнага «я» і змагання за яго. Ды што там Заходняя Беларусь! Аўтар працы ўпіўнена сцвярджае: «У гады Другой сусветнай вайны загінулі яшчэ тысячы пісьменнікаў, мастакоў, музыкантаў, навукоўцаў, а працэс далейшай русіфікацыі ў кантэксце пабудовы савецкага грамадства значна замарудзіў і фактычна нівельваў беларускую культурную самабытнасць, прывёўшы да ўпадку нацыянальную свядомасць і ўсё нацыякультурнае развіццё беларускага народа» (с. 82). Дарэчы, гэта адзінае ўзгаданне ў кнізе Вялікай Айчыннай вайны. А вайна ж была вызначальнай падзеяй для гістарычнага развіцця Беларусі. Менавіта тады, як ніколі да гэтага, выявілася імкненне нашага народа да захавання сваёй нацыі, бо ўзнікла рэальная пагроза не толькі этнічнага, але і фізічнага знішчэння беларусаў. Нашы продкі тады грамілі гітлераўцаў на фронце і ў тыле. «Партызанская рэспубліка» – такі гістарычны брэнд непарыўна звязаны з Беларуссю. Але бе-

ларусы праявілі сябе і як народ-праведнік, выратоўваючы, хаваючы з рызыкай для жыцця яўрэяў і цыган, якіх нацысты збіраліся знішчыць. І якая выдатная плеяда палітычных і культурных дзеячаў тады з'явілася! Менавіта гэтая «партызанская эліта» паспрыяла фарміраванню ўнікальнага беларускага феномена – амаль поўнага кансэнсусу, паразумення паміж уладай і грамадствам, якое існавала ў Савецкай Беларусі пасля вайны. Як без усяго гэтага можна зразумець нас, беларусаў, наша стаўленне да тых падзей? Як без Вялікай Айчыннай, сапраўды народнай вайны, без захавання памяці пра яе Л. Уладзькоўская збіраецца зберагаць нацыянальную самабытнасць?

Паводле спадарыні Уладзькоўскай, развіццё беларускай культуры ўвогуле завяршаецца на Максіме Гарэцкім, які загінуў у 1939 годзе. Пасля яго названы толькі В. Быкаў, Р. Барадулін і У. Караткевіч. Для аўтаркі не было ні Івана Мележа, ні Максіма Танка, ні Івана Шамякіна, ні Аркадзя Куляшова. А магчыма, яна іх увогуле не чытала?

І гэта не рытарычнае пытанне. Складваецца ўражанне, што аўтар сапраўды вельмі дрэнна ведае крыніцы, нават тыя, на якія спасылаецца. Напрыклад, сярод самых выдатных дзеячаў эпохі Адраджэння названы Сымон Будны, Васіль Цяпінскі і Стафан Зізаній. Пры гэтым у кнізе ўсур'ез сцвярджаецца: «Сапраўдны росквіт беларускай культуры набыла ў залатыя часы Вялікага княства Літоўскага – ад канца XIII стагоддзя, калі беларускія землі апынуліся ў геапалітычным цэнтры Усходняй і Цэнтральнай Еўропы і аж да XVIII стагоддзя» (с. 41). Тут жа аўтарка распавядае, што ў гэты перыяд шырока выкарыстоўвалася старабеларуская мова. На самай справе Л. Уладзькоўская, відавочна, не чытала ні Васіля Цяпінскага, ні Стафана Зізанія, ні Мялецця Сматрыцкага, ні Афанасія Філіповіча, бо тады б яна ведала, які культурны «росквіт» перажывала старабеларуская культура пасля Люблінскай уніі 1569 года і «аж да XVIII стагоддзя». Вось што пісаў у 70-я гады XVI стагоддзя сам Васіль Цяпінскі: «Бо а хто богобоинный не задержитъ, на такую казнь божию гледечи, хто бы не мусил плакати, видечи так великих княжат, таких панов значных, так много деток невинных, мужов з жонами в

таком зацном руском, а злаща перед тым довштипном учоном народе, езыка своего славного занедбане, а просто взгарду». Вось так, не росквіт, а «взгарда» і «занедбане»! Справядлівасці дзеля трэба адзначыць, што ў першай палове XVII стагоддзя беларуская літаратура сапраўды перажыла перыяд адраджэння, узнялася на новую вышыню. Але гэта быў адказ менавіта на моцную хвалю нацыянальна-рэлігійнага ўціску. І чаго каштавала гэтае адраджэнне яго дзеячам! Пераследаваліся Стафан Зізаній і Мялеццый Сматрыцкі. Лявонцій Карповіч быў закаваны ў кайданы і кінуты ў «земляную яму», Афанасія Філіповіча проста закатавалі і расстралялі, Сімяон Полацкі вымушаны быў з'ехаць у Маскву. Але пра гэта ў кніжцы нічога няма, як не ўзгадана і пра забарону старабеларускай мовы ў Рэчы Паспалітай у 1696 годзе, што прывяло амаль да суцэльнага вынішчэння беларускай літаратуры і культуры ў XVIII стагоддзі.

Васіль Цяпінскі і Сымон Будны. Помнік у скверыку Белдзяржуніверсітэта ў Мінску

У кніжцы адзначана і яшчэ адно дасягненне Адраджэння ў Беларусі ў XVI стагоддзі, калі было надрукавана каля 400 назваў кніг. Дакладней, з 1525 па 1600 год у ВКЛ было надрукавана 324 назвы кніг, і гэта, сапраўды,

больш, чым у суседняй Маскоўскай дзяржаве. Але можа трэба казаць праўду да канца? Што з гэтай колькасцю толькі 50 былі на старабеларускай мове, а 151 на лацінскай і ажно 114 на польскай! Пасля Францыска Скарыны ў ВКЛ кнігадрукаванне перапынілася амаль на 30 гадоў. Ды і потым яно станавілася ўсё больш польскім, чым беларускім. Айчынны даследчык Мікола Новік адзначае: «З пратэстанцкіх друкарняў Беларусі кнігі выходзілі, за рэдкім выключэннем, па-польску. Фактычна да сярэдзіны XVII стагоддзя яны выдалі на «простай мове» толькі тры кнігі». Нават знакамiты Статут ВКЛ 1588 года ў XVII стагоддзі быў распаўсюджаны амаль выключна на польскай мове. А інакш і быць не магло, бо ў арыгінале ён быў выдадзены ўсяго тры разы: у 1588, 1592–1593, 1600 гадах, а потым, як мінімум 8 разоў, на польскай.

І яшчэ адна, чарговая, недарэчнасць: распавядаючы пра паўстанне 1863 года, Л. Уладзькоўская адзначае: «Але нарадзіўся беларускі нацыяналізм, і яго палітычным крэда стаў «Ліст з-пад шыбеніцы» Кастуся Каліноўскага» (с. 49). І зноў пытанне да аўтара: а ці чытала яна Вінцэнта Канстанты Каліноўскага? У адрозненне ад «Мужыцкай праўды», дзе пра беларусаў не сказана ні слова, у «Лістах з-пад шыбеніцы» беларусы ўзгадваюцца, але ж у якім кантэксте! «Прыймеце для таго нашу падзяку, – піша В.К. Каліноўскі, – а пісьмо аддрукуйце, каб знаў свет Божы, як мужыкі Беларусы глядзяць на маскалёў і паўстанне польскае, чаго яны хочучь і чаго па сваёй сіле дабіваюцца будуць». Тут трэба акцэнтаваць увагу. В.К. Каліноўскі быў адным з галоўных кіраўнікоў паўстання 1863 года, і ён адкрыта і шчыра называе яго польскім. Аўтар «Лістоў з-пад шыбеніцы» звяртаецца да «ронду польскага», які ўспрымае як свой, нацыянальны, з якім звязаны мары і надзеі. Які ж тут беларускі нацыяналізм?

На той жа старонцы Л. Уладзькоўская спасылкаецца на вялікую цытату Л. Лыча, якую і мы прывядзём поўнасьцю: «Увесь перыяд знаходжання Беларусі ў складзе Расійскай імперыі (1772 – люты 1917 года) – гэта адна толькі страта ёю не па ўласнай віне сваіх нацыянальна-культурных, моўных асаблівасцяў, што немінуча вяло да канчатковай дэфармацыі беларусаў як самабытнага славянскага этнасу... Працяглая па часе, жорсткая па метадах правядзення культурна-моўная асіміляцыя беларускага народа моцна затармазіла яго духоўнае развіццё». Па сваёй абсурднасці гэта выдатная заява! Аб якой дэградацыі можа ісці гаворка? У апошнія дзесяцігоддзі існавання Рэчы Паспалітай беларускі народ апынуўся перад пагрозай амаль поўнай асіміляцыі. Не існавала літаратуры на роднай мове, не было нацыянальнай адукацыі, інтэлігенцыі, увогуле нацыянальна арыентаванай эліты, усё было спаланізавана. Канстытуцыя з мая 1791 года юрыдычна зафіксавала з’яву, якая фактычна існавала ўжо працяглы час: Рэч Паспалітая – дзяржава польскага народа. Ніякіх перспектыв для беларусаў у яе межах не было. У ліпenskім нумары «Беларускай думкі» доктар гістарычных навук Ігар Марзалюк прывёў выдатную

Вокладка «Граматыкі», выдадзенай ў Віленскай друкарні Мамонічаў. 1866 год

Вокладка кнігі Памвы Барынды «Лексікон славенароскі», надрукаваная ў Кіева-Пячэрскай друкарні. 1627 год

цытату Тадэвуша Касцюшкі, якая датычыцца беларусаў: «Прывучыць іх трэба да польскай мовы... З часам польскі дух у іх уойдзе. Непрыяцелем лічыць будуць таго, хто не будзе гаварыць на нацыянальнай мове». Міхал Клеафас Агінскі свой праект аднаўлення ВКЛ у 1811 годзе лічыў першым крокам да адраджэння Польскай дзяржавы, таму і прапаноўваў увесці ў Вялікім княстве польскую мову ў якасці дзяржаўнай.

Такое далёка незайздроснае становішча беларускага этнасу ў Рэчы Паспалітай было відавочна лепшым прадстаўнікам беларускага нацыянальнага Адраджэння і сучасным вучою. Максім Багдановіч у 1916 годзе выдаў працу «Белорусское возрождение», у якой пісаў: «Аднак следам за апісаным «залатым векам» у гісторыі беларускай культуры пачаўся перыяд заняпаду. Памежным камянем паміж імі з’яўляецца дата знішчэння ў В.К. Літоўскім карыстання беларускай мовай і замена гэтай апошняй польскай. Да ўказанага часу, гэта значыць да канца XVII стагоддзя, летаргія беларускага нацыянальнага жыцця вызначылася зусім відавочна. Літоўска-руская дзяржава, з 1569 года звязаная уніяй з Польшчай, паспела страціць ільвіную долю сваёй самастойнасці. Вышэйшы і сярэдні слой беларускага дваранства вельмі хутка дэнацыяналізаваўся». Выдатны айчыны знаўца і даследчык гісторыі беларускай культуры Адам Мальдзіс даў такую характарыстыку стану свядомасці гэтых самых вышэйшых і сярэдніх слаёў: «Творы мемуарыстыкі сведчаць, што ў XVII ст. мясцовая шляхта была ў значнай ступені паланізавана. У пагоні за прывілеямі і роўнымі правамі з палякамі яна прымала каталіцкую веру, забывала родную мову, свае традыцыі». Праўда, Адам Іосіфавіч выказвае ўпэўненасць, што шляхціцы ўсё ж добра ведалі беларускую мову, і кніжную, і гутарковую. «Ва ўсялякім выпадку, – піша А. Мальдзіс, – у мемуарыстыцы нідзе не ўпамінаецца, каб шляхта не разумела сваіх прыгонных, каб ім у зносінах прыходзілася б карыстацца паслугамі перакладчыкаў...» Але народная памяць – вялікая скарбніца. І яна захавала прыклад таго, як жа пан размаўляў з мужыком на Беларусі. Менавіта так, «Размова мужыка з панам», і называецца народная вершаваная байка, якая была запісана ў пачатку XX стагоддзя ў ваколліцах

Навагрудка А. Зіміёнкам і выдадзена ў 1924 годзе ў зборніку «Беларусь». Праўда, яна адносіцца да часоў Польскага паўстання 1863 года, але, відавочна, яскрава дэманструе характар адносін паміж панамі і сялянствам у Беларусі і ў больш ранні перыяд. Вось урывак з яе:

A czy zdrów ty, mój Stafanie?

Am! Dy жыву сабе, пане!

A czy zdrówa twoja Dorota?

Chodźcie do mnie na robota:

Kosić, suszyć pilnie trzeba,

Dam peniędzy, dam i chleba!

Ой, панскі хлеб нам дакучыў,

Калі нас так цяжка мучыў,

Цэлы дзень трэба рабіць,

А вечарам спадзявайся – будучы біць.

Так што, як бачым, сапраўды, размаўлялі без перакладчыка, але кожны на сваёй мове: пан на «панскай» – польскай, а сялянін на «мужыцкай» – беларускай. І разумелі адзін аднаго выдатна!

Вось у такім становішчы быў беларускі народ перад уваходжаннем у Расійскую імперыю. Канешне, мы далёкія ад думкі, што царскія ўлады марылі пра фарміраванне этнічнай самасвядомасці беларусаў, але ж...

Пасля першага падзелу Рэчы Паспалітай Кацярына II накіравала 28 мая 1772 года генерал-губернагару Пскоўскай і Магілёўскай губерняў падрабязны наказ пра арганізацыю кіравання ў далучаных ад Польшчы землях. Хаця «расійская» мова ўводзілася ў якасці афіцыйнай у губернскіх канцылярыях, артыкул 12 «Наказа» абвяшчаў: «Суд і расправа ўнутраныя тых правінцый у асабістых справах маюць адбывацца па іх законах і звычаях і іх мовай ва ўсіх тых выпадках, якія не датыкаюцца да ўлады нашай». Калі б беларуская мова была распаўсюджана хоць у самай малой ступені сярод пануючага шляхецкага саслоўя ці нават сярод мяшчан, яна б выкарыстоўвалася без перашкод. Але для іх «звычайнай» была менавіта польская. І гэта не адзінкавы прыклад моўнай цяжкасці імперскіх улад, якія сутыкаліся з нежаданнем адукаваных колаў выкарыстоўваць беларускую мову. Цікавыя звесткі прывяла ў калектыўнай манаграфіі «Канфесіі на Беларусі» айчынная даследчыца

Магнат і залежная ад яго шляхта. Малюнак Я.П. Норбліна. 1802 год

Алена Філатава: «Пасля далучэння ўніятаў Св. Сінод прадпісаў духавенству заходніх губерняў чытаць у цэрквах у нядзелю або ў святочныя дні казанні на простае, агульнаразумелай мове. Мелася на ўвазе для беларусаў мова беларуская. Для выканання прадпісання мітрапаліт Іосіф прапанаваў духавенству Літоўскай епархіі, каб менш вопытных свяшчэннікі звярталіся за дапамогай да больш адукаваных. Але аказалася, што свяшчэннікі лепш ведалі польскую».

Царскія ўлады выдавалі нават прапагандыскую літаратуру на беларускай мове. І тут яны не саступалі Вінцэнту Канстанты Каліноўскаму з папличнікамі. У 1861 годзе ў Магілёве выйшла «Бяседа старога вольніка з новымі, пра іхнія дзела». А праз два гады ў Віленскай навучальнай акрузе былі выдадзены «Рассказы на беларуском наречии». Друкаваліся беларускія народныя песні і прымаўкі, календары і г.д.

Беларусь, якая пры падзеллах Рэчы Паспалітай не мела ні літаратурнай мовы, ні нацыянальнай адукацыі, ні кнігадрукавання, у XX стагоддзі ўступіла з бліскучымі этнаграфічнымі даследаваннямі Яўхіма Карскага і Еўдакіма Раманава, з творамі Янкі Купалы, Якуба Коласа, Максіма Багдановіча і цэлай плеяды выдатных дзеячаў культуры. Нарэшце, у 1897 годзе падчас афіцыйнага першага Усерасійскага перапісу больш за 6 мільёнаў чалавек вызналі сябе беларусамі. І гэта толькі невялікая частка той хвалі нацыянальнага Адраджэння, сапраўднага духоўнага ўздыму, які перажывала Беларусь на сумежжы XIX і XX стагоддзяў. І на думку спадара Лыча, да якога далучаецца і Л. Уладзькоўская, гэта тармажэнне?

Нельга абысці ўвагай і яшчэ адну адметнасць кнігі. У ёй аўтар, пералічваючы «вядомых асоб, якія ўнеслі важкі ўклад у беларускую культуру», паміж Сымонам Будным і Тадэвушам Касцюшкам размясціла і Радзівілаў (с. 39–40). Так, адразу ўвесь род, разам з немаўлятамі, якія памерлі ў дзяцінстве, – усіх. Ды што там немаўляты, бязгрэшныя анёлы. Род Радзівілаў, як і любая феадальная фамілія, меў такіх прадстаўнікоў, што ўзнікае шмат пытанняў наконт таго, які ж уклад яны ўнеслі ў нашу гісторыю і культуру. Напрыклад, адзін з прадстаўнікоў роду Януш Радзівіл, вядомы палкаводзец, але ж ён літаральна заліў Беларусь крывёй. Менавіта

ён кіраваў задушэннем казацка-сялянскай вайны 1648–1651 гадоў, самага буйнога народнага паўстання за ўсю гісторыю Беларусі. Аб маштабах народнага супраціўлення ўладам Рэчы Паспалітай пісаў сам Януш Радзівіл: «Ва ўсім Вялікім княстве Літоўскім, акрамя княства Жмудскага, наўрад ці ёсць такі павет, якога нельга прылічыць да ліку мяцежных». Па яго загаду жорсткая расправа чакала жыхароў Пінска, Берасця, Чэрыкава, Бабруйска, Давыд-Гарадка, Мазыра, Турава і іншых беларускіх гарадоў і мястэчак. Толькі ў Пінску жаўнеры гетмана Радзівіла вынішчалі амаль 3000 чалавек толькі мужчын, не ўлічваючы жанчын і дзяцей. І вось гэтым ён унёс уклад у беларускую культуру?

Ці другі выдатны «культурны дзеяч» з роду Радзівілаў – Марцін Міхал, які жыў у XVIII стагоддзі. Праўда, галантнасцю ён не вылучаўся, бо гвалтам, а не ласкай сабраў у сваім палацы сапраўдны гарэм з беларускіх дзяўчат. Тых, хто «яснавяльможнаму» пану не спадабаўся, трымалі ў галечы і голадзе, як сапраўдных жабрачак. Дзеля справядлівасці адзначым, што і з роднымі князь абыходзіўся не лепш. Сына ён збіў да такога стану, што той застаўся гарбатым на ўсё жыццё. Але самай вялікай фацэтыяй князя стала «марская бітва». Па яго загаду ў мястэчку Чарнаўчыцы выкапалі сажалку, дзе сышліся ў сутыкненні два караблі – «купецкі» і «пірацкі». Сажалка імітавала Міжземнае мора. Усё астатняе было сапраўдным: і ядры, і кулі, і кроў. Такі вось дзівак! Калі яго «дзівацтвы» перабралі меру і ён замахнуўся на родную сям'ю і касцёл, дык князь Марціна прызналі вар'ятам і аддалі пад апеку сваякам. Адным з іх стаў харунжы літоўскі Геранім Радзівіл. Таксама той яшчэ дзівак. Адночы князь Геранім зірнуў у акно і пабачыў там гайдука, які гойсаў без справы. На пытанне, што ён там робіць, гайдук адказаў, што хоча заўсёды быць на вачах князя. «Ну дык будзеш!» – адказаў князь. І гайдука павесілі на варотах перад магнацкімі вокнамі. З асаблівай лютасцю Геранім Радзівіл задушыў сялянскае паўстанне на Крычаўшчыне, дзе жыхары

Паляшук
у нацыянальным
адзенні.
1930-я гады

ўзняліся супраць ціску арандатараў. Людзей саджалі на кол, секлі галовы, вешалі. Вось такі ў нас быў «дзеяч культуры» Геранім Радзівіл. Ці можа, на думку спадарыні Уладыкоўскай, ды чаго там хаваць, і не яе адной, мелі рацыю Радзівілы, калі катавалі і каралі смерцю беларускіх сялян і мяшчан толькі за тое, што тыя абаранялі сваю чалавечую годнасць? Бо хто такія тыя сяляне? А тут жа знакамiты род, «блакітная кроў», маўляў, паходзяць ад рымскіх патрыцыяў! Але дзе тут тады тая самабытнасць і нацыянальная ідэнтычнасць? Мы ўсё ж беларусы, а не Радзівілы.

Паспяшаюся прасіць прабачэння ў спадарыні Уладыкоўскай за тое, што некалькі разоў засумняваўся, ці ведае яна першакрыніцы, на якія спасылаецца. Зразумела, ведае. Усе замоўчванні, недагаворкі, беляны плямы яе брашуры тлумачацца не недахопам ведаў, а наадварот, вельмі добрым веданнем сваёй мэты. Якой? Для пачатку прывяду адно назіранне, зробленае ў час прэзентацыі кнігі.

Побач са мной сядзелі два мужчыны сталага веку. Адзін ткнуў другога ў бок і прамовіў:

– Маю сказаць Вам выдатную навіну, якую мне паведаў адзін навуковец!

– Якую? – запытаўся сусед.

– Беларуская мова зусім не падобная на расейскую, – ён вымавіў менавіта так: «расейскую».

– Го! – падкрэслена расчаравана працягнуў сусед. – Я гэта заўжды ведаў.

Але з цікавасцю запытаў:

– А на якую ж падобная?

– На польскую!

– Так, так, у нас больш польскіх словаў, чым расейскіх. Таму і мова наша хутчэй заходнеславянская, чым усходняя.

– Згодны, што польскіх словаў больш. Але мова не заходнеславянская.

– А якая ж?

– Усходнебалцкая! – з гонарам падвёў вынік сусед.

Вось так, заходнеславянская, усходнебалцкая, хоць раманская ці германская, толькі б не блізкая да рускай. Спроба перарабіць беларускую свядомасць хоць на які заўгодна капыл, толькі б далей ад Усходу, характэрна не для адной Л. Уладыкоўскай. Яна толькі сабрала гэтыя ўяўленні, гісторыка-культурныя забабоны ў сваёй

кніжцы, як у сапраўдным паноптыкуме. Вось што яна піша пра пачатак XIX стагоддзя: «Беларускасць у той час ужо праяўляла сябе духам незалежнасці, які выходзіўся шматлікімі навуковымі і асветніцкімі суполкамі і дэмакратычнымі выданнямі накшталт «Rocznik Literacki», «Pamiętnik Naukowo-Literacki» і інш., якія падкрэслена звярталі ўвагу на беларускі народ, яго культуру; такімі фактамі, як, напрыклад, кнігай А. Рыпінскага «Беларусь. Некалькі слоў пра паэзію людю гэтай нашай польскай правінцыі; пра яго музыку, танцы і г.д.». Вось як! Польская правінцыя – і гэта сведчыла пра дух беларускай незалежнасці – выдатная логіка. Асабліва гэта датычыцца Аляксандра Рыпінскага, які прысвяціў сваю працу «Першаму з беларускіх сялян, які найперш чытаць, а пасля гаварыць і думаць па-польску навучыцца». Вельмі цікавыя прыклады ў спадарыні Уладыкоўскай. І тут няма чаму здзіўляцца. На вокладцы кніжкі лагодна танчаць маладыя людзі і дзяўчаты ў польскіх шляхецкіх строях. Ды і сама кніга выдадзена пры дапамозе Польскага інстытута ў Мінску. У гэтым не было б нічога дрэннага, калі б тэма была іншай. Але займацца захаваннем культурнай самабытнасці беларусаў пры дапамозе Польскага інстытута?.. У гэтым ёсць нешта, так бы мовіць, надта экзатычнае. Таму і самабытнасць у спадарыні Уладыкоўскай атрымліваецца не зусім беларуская.

У сваёй кнізе Л. Уладыкоўскай некалькі разоў слухна ўздымае пытанне становішча беларускай мовы. Яна справядліва адзначае, што мова недастаткова ўжываецца. Спрабуе знайсці прычыны гэтага. Але ёсць пытанне і да самой аўтаркі як да былога дырэктара Нацыянальнага культурна-асветніцкага цэнтра імя Ф. Скарыны, увогуле як да прадстаўніка беларускай інтэлігенцыі: а ці не адчувае яна ўласную адказнасць за гэта? Так, вельмі лёгка абвінавачваць дзяржаву, «імперскую спадчыну», урэшце, «дурны і несвядомы народ». Але як развіталася сітуацыя? У канцы 1980-х гадоў цікавасць да мовы, нацыянальнай культуры перажывала чарговы ўздым. Народ паступова аднаўляў свае карані, імкнуўся зразумець сваю адметнасць у свеце. Але працэс гэты ішоў натуральна, павольна, развіваўся эвалюцыйна. І што ж зрабілі «найбольш свядомыя прадстаўнікі інтэлігенцыі»? Адра-

зу пачаліся спрэчкі, якой мовай пісаць: акадэмічнай ці тарашкевіцай? Як пісаць: «снеданне» ці «сьнеданьне»? «Амбасада» ці «пасольства»? Як вымаўляць: «газЕта» ці «газЭта»? І ўрэшце рэшт, а ці не перайсці ўвогуле на лацініцу? Гэта як з бясконцымі школьнымі рэформамі таго часу: з пятага класа адразу ў сёмы. Розныя рэдакцыі, цэнтры, інстытуты, таварыствы, асобныя дзеячы ўнеслі тады такую блытаніну ў беларускае нацыянальнае культурнае жыццё, што народ паглядзеў на гэты цырк ды і махнуў рукой. І што ж зараз робяць самаабвешчаныя правадыры з Рады беларускай інтэлігенцыі? Магчыма, асэнсавалі свае памылкі і праводзяць руцінную тлумачальную працу ў вёсках? Не, сядзяць у Мінску і вызначаюць «адзінага кандыдата» на прэзідэнцкія выбары.

Праца Л. Уладыкоўскай вельмі каштоўная якраз таму, што трапна адлюстроўвае настрой тых колаў інтэлігенцыі, якія нічога не навучыліся і зусім не змяніліся.

Шчыра кажучы, рабіць нейкія падагульняючыя заўвагі ў гэтым выпадку будзе залішнім. Здаецца, варта пакінуць усяго некалькі пытанняў, і не толькі да аўтаркі рэцэнзуемай кнігі. Ці не настаў ужо час шукаць прыклады таго, як трэба абараняць самабытнасць, не па розных краінах, а сярод свайго ўласнага народа, які ў вельмі складаных умовах захаваў сваю свядомасць на працягу стагоддзяў? Бо нам ёсць чым ганарыцца, і нават іншыя народы могуць у нас павучыцца. Можа, хопіць ужо будаваць адзін за другім гісторыка-культурныя міфы? Бо на міфах нацыю не пабудуеш, а тыя міфы, як замкі з пяску, будуць змыты хваляй народнай памяці. Калі ўжо мы навучымся глядзець на сваю гісторыю шчыра і сумленна, а не падфарбоўваючы асоб, падзеі, з'явы? Нашто нам цягнуць у свой пантэон герояў людзей, якія, у лепшым выпадку, былі ўсяго толькі нашымі землякамі, і надзяляць іх марамі, якімі яны не былі апантанымі, ідэямі, якія імі не валодалі? І, нарэшце, магчыма, асобным прадстаўнікам нашай інтэлігенцыі ўжо досыць выдумляць, хто яны – літвіны, крывічы, вялікалітоўцы ці хто там яшчэ, а стаць ужо сапраўднымі беларусамі. Мо і самабытнасць з самаідэнтычнасцю тады захаваем.

Вадзім ПІГІН,
кандыдат гістарычных навук

Удзельнікі фальклорнага калектыву «Жаварончкі» з вёскі Урыцкае Гомельскага раёна

